

СТАТУС ВЧИТЕЛІВ НАРОДНИХ ШКІЛ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ (1920-1939 РР.)

У статті проаналізовано соціально-політичний статус учителів Волинського воєводства Польщі у міжвоєнний період. Розглядаються особливості освітньо-шкільної політики польської влади у 1920–1939 рр.

Історико-педагогічний аспект нашого дослідження зумовлюється необхідністю формування об'єктивного уявлення про історичні шляхи розвитку педагогіки. Педагогічний аспект проблеми полягає у виявленні специфіки становища вчителів народних шкіл Волині у 1920–1930-і роки, коли край входив до Польської держави – Другої Речі Посполитої.

Дослідження освітньої політики польської влади щодо національних меншин певною мірою висвітлено у науково-історичних, публіцистичних і мемуарних працях, які торкалися соціально-політичних аспектів тогочасного становища західноукраїнських земель, проблеми національних меншин у Польщі. Однак, за винятком окремих фрагментарних матеріалів (наукових статей, тез, повідомлень на науково-практичних конференціях, заміток у місцевій пресі), ще не створено ґрунтовної праці, яка би відтворила багатогранну діяльність численних волинських педагогів, котрі багато зробили для збереження і розвитку національних традицій, освіти, культури, віри.

Метою статті є цілісне висвітлення статусу вчителів народних шкіл на Волині у 1920–1939 рр., коли край входив до Польщі.

Мета дослідження зумовила такі завдання: проаналізувати освітньо-шкільну політику польського уряду та соціально-економічне становище вчителів Волинського воєводства у міжвоєнний період.

Від початку польського правління в Західній Україні у 1919 р. почалося створення нових органів державної влади, в тому числі в освіті. З цією метою 4 червня 1920 р. сейм Польщі прийняв закон «Про тимчасовий устрій шкільних властей», а 13 липня того ж року – закон «Про академічні школи». У другому законі докладно відображено найважливіші складові діяльності ВНЗ у країні, в їх переліку були і львівські (галицькі) ВНЗ: Університет Яна Казимира, Львівська політехніка та Академія ветеринарії [9, 17]. На Волині ВНЗ не функціонували. Вища освіта була у безпосередньому віданні міністерства віросповідань і народної освіти Польщі.

Не менш важливим був червневий (1920 р.) закон «Про тимчасовий устрій шкільних властей». У ньому зазначалося, що вище керівництво загальною освітою здійснює у Польщі міністр віросповідань і народної освіти. З цією метою територія держави (включаючи Західну Україну) поділяється на шкільні округи, очолювані кураторами, права і обов'язки яких були чітко визначені [4].

Загалом мережа освіти у міжвоєнний період у Західній Україні, крім вищеназваних законів, складалася на основі різних розпоряджень Ради міністрів та міністра віросповідань і народної освіти. Згідно з цими актами, на території Західної України утворювалися два шкільні округи (Львівський і Волинський), затверджувалися обов'язки посадових осіб у галузі освіти. Територіально Львівський шкільний округ охоплював Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства, Волинський – одне Волинське воєводство.

Окремою сторінкою в історії освіти Західної України у міжвоєнний період став «Закон з дня 31 липня 1924 року», що затверджував деякі постанови про організацію шкільництва. Таку зарозумілу назву закон мав не даремно. Із введенням його в дію практично ліквідовувалися українські початкові (не кажучи про середні) школи у Західній Україні. Суть закону полягала в тому, щоб поступово замінити українські школи на утраквістичні (двомовні), а згодом перейти винятково до польськомовних початкових шкіл.

Закон про організацію шкільництва від 31 липня 1924 р. передбачав проведення шкільних плебісцитів: щорічне подання місцевими жителями декларацій про запровадження на території кожного шкільного округу того чи іншого типу школи. Але дещо пізніше (1930 р.) цей закон

було доповнено вимогою про те, що зміна мови викладання може відбутися не раніше, ніж через 7 років від дати останньої постанови, яка визначила мову викладання в цій школі. Встановлення такого терміну пояснювалося тим, що так звані щорічні «шкільні плебісцити» проходять в атмосфері «галасливої української націоналістичної пропаганди» і ведуть до поглиблення польсько-українського антагонізму [7, 23].

Такий стан яскраво підтверджується документами та законодавчими актами того часу, зокрема, збірниками законів і розпоряджень Польської держави (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej*), яких щорічно видавалося 95–120 номерів, обсяг кожного з них також був різний – від 2–4 до 30–50 і більше сторінок. За рік усі номери збірника оформлялися 2–3 книгами, які мали суцільну валову нумерацію сторінок і документів.

Щодо освіти у збірниках були вміщені закони «Про тимчасовий устрій шкільних властей» (1920 р.), «Про академічні школи» (1920, 1933 роки), «Про заснування і утримання початкових загальноосвітніх шкіл» (1924 р.), розпорядження про утворення Львівського (1921 р.) і Волинського (1922 р.) шкільних округів, шкільних обводів (шкільний обвод – адміністративна одиниця для керівництва загальноосвітньою школою, яка охоплювала від 1 до 3 повітів – *Avt.*), багато інших документів [3]. Окремі тексти у збірнику стосовно освіти друкувалися як закони, інші оформлялися у вигляді розпоряджень Ради міністрів, президента, міністра віросповідань і народної освіти.

У 1926 р. міністром освіти призначено Я. Суйковського, який видав наказ, щоб складати гуртові подання на українську школу від всіх батьків дітей певної школи. Однак зрушень у справі створення українських шкіл практично не відбувалось, проте міністра, який порушив шкільний закон С. Грабського, було знято, а на всі прохання давалася негативна відповідь.

Найважливішим законодавчим актом в галузі освіти Польщі був закон від 1 липня 1926 р. «Про службові відносини учителів». Він мав 99 параграфів і складався із вступу та 11 розділів. У законі детально розписано умови вступу на учительську службу та її припинення, дисциплінарна відповідальність учителів, їхні службові обов'язки й ін. Зокрема, на вчительську службу не приймалися, за законом, особи, які раніше були притягнуті до судової відповідальності за діяльність, спрямовану проти Польської держави і суспільства [2].

На учительську службу, відповідно до параграфа 7, приймалися тільки з дозволу міністра віросповідань і народної освіти особи, які вперше поступили на цю службу, маючи 40 і більше років, а також ті, котрі раніше притягувалися до судової відповідальності.

Закон поділяв усіх учителів на постійних і тимчасових. Вимоги, згідно з параграфом 8, до зайняття посади постійного учителя були такі: а) три роки безперервної учительської праці, б) відповідна кваліфікація, в) добрі або задовільні оцінки атестаційної комісії за час служби. При вступі на службу тимчасові вчителі складали службову обіцянку, а постійні вчителі – службову присягу.

Не рідше, ніж один раз на два роки учитель змушений був проходити атестацію. Існувало три оцінки при атестації: добра, задовільна, незадовільна. Оцінка при атестації заносилася у спеціальну кваліфікаційну карту вчителя. Останній не мав права вступати до будь-яких партій, об'єднань без згоди шкільної адміністрації.

Закон передбачав певні покарання для вчителів: догану, різні види вирахувань із заробітної плати, позбавлення права виборності на певний термін, вилучення 1–3-річного стажу учительської роботи і нарешті звільнення з роботи.

Згідно з розпорядженням президента Другої Речі Посполитої від 29 листопада 1930 р. зміна мови навчання у початкових школах Західної України могла настати не раніше, ніж через 7 років від часу останнього встановлення [1]. Це значно полегшило утраквізацію і колонізацію початкових загальноосвітніх шкіл у регіоні.

У березні 1932 р. польський сейм затвердив новий закон про школу, згідно з яким було проведено докорінну реорганізацію початкових, середніх і фахових шкіл. Семикласна народна школа реорганізовувалась у початкові школи трьох ступенів. Простежується реакційність урядової політики. Так, школу I ступеня дозволялося відкривати в місцевостях з кількістю дітей шкільного віку не менше – 60, школу II ступеня – не менше 350. Отже, школи II–III ступенів могли бути відкриті лише у великих населених пунктах, куди з малих сіл діти не могли діставатися. Тому переважна більшість українських дітей закінчувала навчання після 2–3 років перебування за партою.

Польська адміністрація активно втручалася в дитячі притулки. Незважаючи на те, що там перебували переважно діти української національності, їм насильно нав'язували католицьку віру і вимагали розмовляти лише польською мовою. При переселенні їх у центральні райони Польщі в документах зазначалося, що це нібито поляки.

Дискримінації зазнавали і вчителі-українці. Різними шляхами уряд зводив їх кількість до мінімуму. Призначення на роботу давалися в школи з переважаючим польським населенням. І навпаки, вчителів-поляків призначали в школи, де переважали діти українців. На місцеві органи влади було покладено обов'язок стежити за політичною поведінкою вчителів. Причиною звільнення з роботи вчителя-українця могла послужити його відмова від прийняття католицької віри.

У законі від березня 1932 р. було викладено загальні положення і розділи про: початкову, середню, професійну і вищу школи; систему донавчання молоді шкільного віку; систему підготовки учителів загальноосвітніх початкових, середніх і професійних шкіл та інше. Відтепер середня загальноосвітня школа стала 6-річною і складалася із 4-річної гімназії і 2-річного ліцею. Програма гімназії опиралася на програму загальноосвітньої початкової школи II ступеня, тобто на 5–6-класну школу.

Шляхом знищення культури і національних традицій українського народу польський уряд намагався полегшити шлях до повної колонізації. Здійснювати свої плани реакція починала з посилення роботи серед молоді і завоювання впливу на неї. Ізолювати молодь від старшого покоління, виховати її в дусі байдужості до долі народу і рідної культури, витравити почуття національної гідності і зробити з неї вірних слуг – ось що було головним змістом роботи численного державного апарату Польщі на західноукраїнських землях. І ця позиція закріплювалась юридично шляхом видання відповідних нормативно-правових актів.

Польський уряд намагався насамперед вирвати з свідомості українського населення все, що нагадувало б йому про історичну і культурно-національну єдність. З цією метою була створена кураторія Волинського шкільного округу за розпорядженням міністра віросповідань і народної освіти 3 травня 1922 р. з центром у Луцьку. Розпорядженням міністра віросповідань і народної освіти Польщі від 26 жовтня 1922 р. місце перебування кураторії було перенесено в Рівне [8].

Основними функціями кураторії вважалися: керівництво і контроль за початковою і середньою загальноосвітньою, фаховою і позашкільною освітою на території шкільного округу; складання проектів бюджету; асигнування коштів на початкову і середню освіту; прийом та опікування учительськими кадрами.

Відповідно до нормативно-розпорядчої документації інспектори кураторії регулювали питання організації та діяльності шкіл, шкільних оглядів, проведення курсів підвищення кваліфікації вчителів, порядок виплати пенсій і заробітної плати учителям, їх матеріально-побутові умови; проведення у шкільних закладах польських державних свят та ін. З цією метою видавались розпорядження та циркулярні листи куратора Волинського шкільного округу.

Окремо велися справи щодо зміни мови навчання у школах. Привертає увагу, що таких справ налічується декілька тисяч. Обсяг вищезгаданих справ залежав від того, як розгорталася боротьба навколо тієї чи іншої української школи. Якщо батьки українських школярів не були наполегливим і дружніми, не подавали в державні інстанції декларацій за українську мову викладання, то такі справи були невеликими і школи здебільшого із українських ставали польськими. Якщо ж батьки-українці були наполегливими, вимагаючи української школи, то такі справи були більш об'ємними, оскільки у них вміщувались декларації батьків і листи повітової шкільної ради, рішення кураторій відповідного округу, рішення судових органів, листи міністерства віросповідань і народної освіти. Якщо справа не вирішувалась на рівні шкільного округу, то у частині населених пунктів батьки звертались з листами до міністерства віросповідань та народної освіти і навіть до Найвищого трибуналу у Варшаві зі скаргами на дії місцевих шкільних чиновників [73].

Декларації про мову викладання мали вигляд віддрукованих стандартних аркушів, у які батьки вписували від руки: своє прізвище та ім'я, місце проживання, повіт, ім'я своєї дитини, її вік, якою мовою бажали навчатись, назва школи, дату і власний підпис. На документі керівник гміни стверджував дійсність документа своїм власним підписом і гмінною печаткою. Такими

були декларації українських батьків, однак дещо відмінними від них були польські декларації, які друкувалися польською мовою і не потребували ствердження підпису [6].

Діяльність шкіл регламентувалась, окрім загальнопольських законів та актів, їх власними статутами, які зберігались в шкільній кураторії. Статуту становили здебільшого 2–3 аркуші машинописного тексту, в якому зазначалися такі дані: організаційний рівень (1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7-класна), тип школи (державна, гмінна чи приватна; жіноча, чоловіча, змішана), мова навчання у школі, дати початку і закінчення півріч, навчального року, тривалість повного курсу навчання, максимальна кількість дітей у класах, умови прийому до школи, права й обов'язки керівника школи, склад педагогічної ради школи тощо, а також зобов'язання подавати щорічні організаційні звіти кураторіям. У річних організаційних звітах зазначалося: кількість школярів на початок і кінець навчального року; кількість тих, хто успішно склав екзамени і таких, що екзамени не здали; кількість учнів за класами, роками народження; площа класних кімнат; тижневий розклад предметів; персональний склад учителів.

Документи, які вели повітові шкільні ради і повітові шкільні інспектори, можна поділити на такі групи: розпорядження і директивні вказівки міністерства віросповідань і народної освіти, кураторій шкільних округів щодо фінансування, мови викладання, мови діловодства, умов прийому й оплати за навчання, матеріально-технічного забезпечення шкіл; плани, звіти шкільних рад (інспекторів); програми навчання; протоколи засідань екзаменаційних комісій, батьківських зборів, учительських конференцій, учительських рад; декларації жителів про введення української мови викладання у школах; статистичні звіти про кількість шкіл, учнів і вчителів у них; листування з кураторіями шкільних округів, староствами, громадськими і науковими організаціями.

Шкільні інспектори перевіряли подану інформацію, зазначаючи у своїх звітах, зокрема, про перевірку діяльності школи: чи відповідає нормам шкільне приміщення, умови навчання, стан шкільної бібліотеки, якість навчання, кваліфікацію учителів, рівень знань учнів з окремих предметів, іноді додаючи навіть архітектурні плани шкільних будинків і калькуляцію на окремі види будівельних робіт, якщо такі проводились.

До компетенції шкільної кураторії відносилось і право на надання приватним школам державних прав. Для того, щоб такі права отримати, треба було подати відповідні документи: заяву від імені школи-прохача, розклад годин навчання, список учителів, кількість учнів, програму навчання. До поданих документів долучались звіти шкільного інспектора про результати останніх перевірок школи і рішення вищестоящих органів про майбутній статус школи.

Шкільна кураторія слідкувала за дотриманням законодавства щодо покарання несумлінних батьків, які не віддавали своїх дітей на навчання. Інспектор видавав приписи щодо штрафування, а також зберігав квитанції про оплату штрафів та робив звіти про кількість накладених стягнень. Зберігались у шкільній кураторії й інші навчальні документи, які безпосередньо тут затверджувались: плани шкільних рад, умови прийому та оплати за навчання, програми навчання, протоколи засідань екзаменаційних комісій, батьківських зборів, учительських конференцій, учительських рад. Тут же зберігались і особові справи викладачів та працівників шкіл округу.

Певна документація, затверджена загальними правилами діловодства виданими шкільною кураторією, велась безпосередньо у школах. Це переважно каталоги успішності учнів, класні журнали, протоколи державних екзаменаційних комісій про здачу випускних екзаменів, протоколи іспитів зрілості, директивні вказівки вищестоящих органів та річні звіти.

Каталог успішності мав декілька граф. Однією з перших була графа «Перелік предметів» (релігія, польська, латинська, грецька, іноземна мови, класична культура, історія, географія, природознавство, фізика і хімія, математика, пропедевтика філософії, гігієна, малювання, музика і співи, ручна праця, фізкультура). Поряд із предметом у розрізі першого півріччя і за увесь навчальний рік від руки проставлялась оцінка. Інші графи – прізвище, ім'я, по батькові учня, дата і місце народження, віросповідання, учень якого класу.

Протокол державної екзаменаційної комісії про складання випускних іспитів – це стандартний аркуш паперу (приблизно формату А-4), списаний з обох боків. На першій сторінці зазначалося прізвище, ім'я, по батькові учня, дата і місце його народження, відомості про дату прийому і закінчення певного класу, назва навчального закладу, а також підписи членів місцевої педагогічної ради і директора гімназії. Усі підписи засвідчувались гербовою

печаткою. На зворотній стороні аркуша вказувалося прізвище, ім'я, по батькові учня, перелік предметів та оцінки, що засвідчувалися підписом директора школи (гімназії) без печатки.

Протокол іспиту зрілості мав приблизно такий же зміст, як і протокол державної екзаменаційної комісії. Основна його відмінність полягала в тому, що тут зазначалися питання винесені на іспит і відповіді учня, чого не було у протоколі державної екзаменаційної комісії.

На відміну від шкільних звітів, що мали загальний характер, до річних звітів гімназій ставились певні вимоги. Так, вони повинні були висвітлювати декілька підрубрик: відвідування, навчальна робота, приміщення, проведення шкільних конференцій, діяльність шкільних гуртків, лікарська опіка, робота бурси. Там, де йшлося про відвідування, зазначалося, скільки учнів записалося до гімназії і скільки закінчило навчальний рік, скільки склало іспитів і кількість класів. У підрубриці про приміщення треба було подати інформацію про кількість кімнат, підсобних приміщень, наявність бібліотеки і кількість книг у ній. У підрубриці про навчальну роботу необхідно було зазначити не лише відомості про проведення навчального року та наявність нових предметів, а й подати аналіз виконання вказівок вищестоящих органів освіти.

На початку 1920-х років Волинська шкільна кураторія планувала проведення так званої «волинізації» українських шкіл, видання для воєводства спеціальних шкільних підручників «волинською» мовою. Українська громадськість, «вбачаючи в цьому нечуваний замах на українську культуру і рідне українське слово», гаряче запротестувала проти цього. Свою скаргу, ухвалену з'їздом представників культурно-освітніх організацій краю, представники української інтелігенції направили на розгляд Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, всіх вищих наукових українських інституцій і Польської Академії наук у Кракові. Завдяки такій реакції уряд відмовився від проведення «волинізації».

До початку Другої світової війни органи освіти Польщі так і не видали навчальних програм для українського шкільництва, що свідчило про «цілеспрямоване гальмування видачі навчальних програм з української мови яке сприяє тому, щоб вивчення української мови поставити нижче за вивчення інших шкільних предметів» [5, 7].

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що органи державної влади Польщі у 1920–1930-і роки в здійсненні освітньо-шкільної політики в Західній Україні, до якої належала і Волинь, проводили колонізацію регіону, всіляко утискали українську школу та чинили перешкоди вчителям-українцям у їх професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відомості про політику польського уряду щодо українців. – Державний архів Волинської області (далі - ДАВО). Ф. 46, оп. 9, спр. 146.
2. Інформація повітової поліції про виступи населення за відкриття українських шкіл (30 червня 1933 р. – 14 вересня 1935 р.). – ДАВО. Ф. 1, оп. 2, спр. 3785.
3. Інформація відділення поліції у воєводське управління в Луцьку. – ДАВО. Ф. 38, оп. 1, спр. 1753.
4. Луцький шкільний інспекторат. – ДАВО. Ф. 38, оп. 1, спр. 207.
5. Розквіт народної освіти в західних областях України. – К.: Радянська школа, 1979. – 192 с.
6. Відомості про політику польського уряду щодо українців. – ДАВО. Ф. 46, оп. 9, спр. 4832.
7. Статистичні звіти повітової поліції про виступи населення за відкриття українських шкіл (1 січня 1934 р. – 23 лютого 1934 р.). – ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 5025.
8. Філіпович М. Українські школи та Луцька «Просвіта» у 20-30-х рр. ХХ ст. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – Вип. 4. – С. 113–119.
9. Целевич В. Про нові польські шкільні закони. – Львів: З друкарні видавничої спілки «Діло», 1925. – 42 с.